

Choro muzika Lietuvoje nuo senųjų amžių iki XX a. pradžios: istorinės ir kultūrinės raidos bruožai

Rolandas Aidukas

Lietuvos muzikos ir teatro akademija

ANOTACIJA

Straipsnyje nagrinėjami choro muzikos Lietuvoje nuo senųjų amžių iki XX a. pradžios raidos bruožai, išryškinamas senasis užmirštas istorinis chorinės kultūros sluoksnis, mėginama pakoreguoti įsigalėjusį požiūrį į lietuvių chorinės muzikos supratimą ir atlikimą. Lietuvių choro muzikos ištakos siekia priešistorinius laikus, tačiau ilgas laikotarpis nuo seniausių laikų iki XIX a. pabaigos vis dar mažai tyrinėtas. 2012 m. Lietuvos liaudies kultūros centro išleistame „Lietuvių choro muzikos antologijos“ I tome, apimančiame Lietuvos choro muziką nuo seniausiųjų laikų iki XX a. pradžios, daugelis kūrinių skelbiami pirmą kartą. Šis rinkinys suteikia prielaidas gilesnėms lietuvių choro muzikos raidoms studijoms.

Straipsnio objektas – choro muzikos nuo seniausiųjų laikų iki XX a. pradžios istorinė ir kultūrinė raida Lietuvoje.

Tyrimo tikslas – aktualizuoti mažiau žinomus Lietuvos choro kūrinius, sukurtus iki XX a. pradžios, pateikti naują požiūrį į lietuvių choro muzikos formavimąsi ir jos atlikimą.

Uždaviniai:

- atskleisti Lietuvos choro muzikos iki 1900 m. istorinę ir kultūrinę raidą Europos kontekste;
- apžvelgti mažiau žinomus choro muzikos kūrinius, sukurtus iki XX a. pradžios iš Lietuvos archyvų ir paskelbtus Antologijoje (Aidukas 2012);
- sudominti dabarties atlikėjus senąja Lietuvos choro muzika ir skatinti jos „atradimus“ naujoms interpretacijoms.

Naudojami rankraščių tyrimo, šaltinių ir literatūros analizės metodai. Remiamasi holistiniu požiūriu į choro meną. Tema aktuali tuo, kad kompleksiskai aptariami laikotarpio iki XX a. pr. choro muzikos kūriniai. Minimo laikotarpio choro muzikos kūrybą yra nagrinėję muzikologai ir menotyrininkai: Jūratė Trilupaitienė, Anicetas Arminas, Vytautas Povilas Jurkštas, Vida Bakutytė, Laima Kiauleikytė, Laima Budžinauskienė, Daiva Kšanienė ir kt. Sutartinių fenomeną tyrinėjo Daiva Vyčnienė.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: choro muzika, ikikrikščioniškoji ir krikščioniškoji lietuvių muzika, Didžiosios Lietuvos muzika, Mažosios Lietuvos muzika, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės muzika, sutartinės, liaudies dainos, giesmės, giesmynai.

Tikėtina, kad lietuvių muzika, kaip ir pagrindiniai kalbos elementai, pradėjo formuotis dar tautų kraustymosi Europoje pabaigoje. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad choro muzikos arealui gali būti priskirta ne tik polifoninė, homofoninė, bet ir monodinė muzika. Dažnai senoji monodinė muzika priskiriama folklorui.

Senųjų baltų, kaip ir kitų tautų, muzikoje įžvelgiamos dvi pagrindinės profesionaliosios muzikinės kultūros sritys: rūmų bei religinė muzika. Buitinė muzika gali būti priskirta senajam folklorui, o ikikrikščioniškosios epochos prūsų bei jotvingių apeigines giesmes mirusiesiems ar žuvusiesiems priskirti folklorui yra klaidinga, nors šio žanro pėdsakai išliko būtent folklore (Landsbergis 1993: 37).

Apeigų metu giedotos apeiginės polifoninės giesmės – sutartinės – XX a. pradžią pasiekė nerašytine forma, jau tapusios folkloro dalimi. Šiaurės rytų Aukštaitijos teritorija (beveik sutampanti su ten gyvenusios baltų genties – sėlių – teritorija) išsi-

skiria bendru polifoninės muzikos stiliumi – sutartinėmis. Sudėtingas jų muzikinis audinys reikalauja gero atlikėjų ansamblio. Vienas svarbiausių sutartinių bruožų – sekundiniai sąskambiai. Vakarų Europai sekunda yra nedarnus intervalas. Sutartinių giedojimo tradicija siekia ypač senus laikus, nors pirmąkart sutartinės paminėtos tik XVI a.

Sutartinės, kuriose minimas kunigaikštis Sudaitis, dabar priskiriamos karinėms istorinėms dainoms, tačiau jų kilmė galėtų būti susieta su senovine ritualine rauda, raudojimu (Landsbergis 1993: 39–40). Senovinėje ritualinėje raudoje apraudamas kunigaikštis Sudaitis, kaip manoma, žuvęs 1362 m. žygyje prieš kryžiuočius. Sutartinė „Išjojo jojo, sodauto“ išsiskiria iš kitų sutartinių tuo, kad yra mišraus trijų ir dviejų ketvirtinių metro (Aidukas 2012: 36).

Sutartines ir jų intonacijas gausiai naudojo lietuvių kompozitoriai Juozas Gruodis, Eduardas Balsys, Bronius Kutavičius, Vytautas Montvila, Rimvydas Žigaitis, Algirdas Martinaitis, Jonas Tamulionis ir kiti. Sutartinių fenomenas tapo vienu tautinės tapatybės simbolių. 2010 m. lapkričio 16 d. sutartinės įtrauktos į UNESCO reprezentatyvųjų žmonijos nematerialiojo kultūros paveldo sąrašą.

Dabartinėmis sąlygomis chorai sutartines jų autentišku pavidalu galėtų interpretuoti naudodami judesius ir šokio elementus ne tik koncertinėje praktikoje, bet ir eisenose bei parateatrinuose renginiuose. Svarbu, kad chorų dainininkams būtų pateiktos natos užrašytos chordinės partitūros principu (ibid.: 53), o ne tokiu pavidalu, kurį naudoja folkloristai (ibid.: 52).

1387 m. Lietuvoje įvedus krikščionybę oficiali religinės muzikos perėmėja Didžiojoje Lietuvoje tapo Katalikų Bažnyčia, o nuo XVI a. Mažojoje Lietuvoje – Liuteronų Bažnyčia. Manoma, kad grigališkasis choralas Lietuvą pasiekė dar XII a. Grigališkojo choralo giedojimų tekstai buvo perrašomi ir spausdinami su natomis arba be jų. Čia ypač daug pasidarbavo Lietuvos bernardinai ir domininkonai, o nuo XVII a. – jėzuitai. Nuo šiol Lietuvos chordinė muzika suskambo daugeliu kalbų, o svetimos kalbos vartojimas to meto elitui netrukėdė likti lietuviams.

Mažojoje Lietuvoje Martynas Mažvydas (apie 1510–1563) ir vėlesni giesmynų sudarytojai atliko reikšmingą darbą versdami giesmes į lietuvių kalbą, kurdami originalias giesmes, jas publikuodami. Mažvydas, pirmosios lietuviškos knygos ir lietuviško giesmyno autorius, studijuodamas Karaliaučiaus universitete 1547 m. per trumpą laiką parengė pirmąją lietuvišką knygą – „Katekizmą“, kurio pabaigoje buvo pirmasis lietuviškas giesmynas, sudarytas iš vienuolikos giesmių (dešimt iš jų su natomis). Pirmoji Mažvydo „Katekizmo“ giesmė – „Tas est Dievo prisakymas“ (ibid.: 58). Šios giesmės ištakos – eiliuotas viduramžių Dekalogas. Katekizme yra nuoroda, kad šią giesmę galima giedoti ir pagal senos lenkiškos giesmės „O Anna pany szlachetna spokolenia“ melodiją (Mažvydas 1922: 40). Vadinas, Šv. Onai skirta giesmė buvo gerai žinoma Didžiojoje Lietuvoje. Tą puikiai įrodo tuo metu egzistavusios bernardinų įsteigtos Šv. Onos brolijos Lietuvoje, kurių himnu tapo palaiminto Władysława iš Gelnjuvo (apie 1440–1505) giesmė „Ona šventa ir pamaldi“.

Svarbus Mažvydo darbas – giesmynas „Giesmės krikščioniškos“ („Gesmes Chriksczoniskas“), kurio dėl mirties nespėjo išleisti. Jį dviem dalimis išleido (pir-

mą 1566 m., antrą 1570 m.) Mažvydo pusbrolis Baltramiejus Vilentas (apie 1525–1587). Dvibalsė katechetinė Šv. Velykų giesmė „Jėzus Kristus, sūnus Dievo“, versta Ulriko Merkucejiaus, pirmą kartą išspausdinta 1524 m. („Jesus Christus unser Heiland“). Tokios dvibalsės giesmės dažniausiai buvo skirtos atlikti mokiniams (Aidukas 2012: 63).

Keturbalsė giesmė „Gyvenimą tas turės pašlovintą“ paimta iš 1546 m. išleistos Spangenbergio lotynų kalbos gramatikos (čia ši giesmė vadinasi „Vitam quae faciunt beatiorem“). Tokiu pat keturbalsiu variantu protestantiškuose kraštuose buvo giedamas ir kitas lotyniškas tekstas – „Gaudete, gaudete, Christus est natus“ (ibid.: 64).

Vienintelė žinoma Abraomo Kulviečio versta giesmė apie Paskutinę vakarienę „Pagarbints būki ir pačestavotas“ iš Mažvydo „Giesmių krikščioniškų“ antrosios dalies. Ši giesmė, kilusi iš senos vokiečių liaudies giesmės, Martino Lutherio pritaikyta apeigoms ir giedama pavadinimu „Gott sei gelobet und gebenedeiet“, buvo išspausdinta Vitenberge 1524 m. ir 1533 m. (ibid.: 65).

Mažvydo giesmės turėjo didelės įtakos vėlesniems giesmių kūrėjams ir vertėjams ne tik Mažojoje, bet ir Didžiojoje Lietuvoje¹.

Mažojoje Lietuvoje 1612 m. išspausdintas Lozorius Zengštoko (1562–1621) giesmynas „Giesmės krikščioniškos ir duchaunos“, 1666 m. Danieliaus Kleino (1609–1666) „Naujos giesmių knygos“. Pastarasis giesmynas atnaujino ir išplėtė liuteronų giesmių repertuarą, reformavo jų eilėdarą. 1685 m. Jonas Rikovijus (1652–1703) parengė antrą, papildytą, Kleino giesmyno leidimą „Naujos pagerintos giesmių knygos“, o 1705 m. Frydrichas Šusteris (1671–1750) – trečią. Kaip ir daugelis giesmių, Kleino giesmė „Ak, Viešpatie, kurs tu čionai“ turi ne vieną variantą (ibid.: 67).

Mažosios Lietuvos protestantų repertuarą papildė keturbalsės giesmės (choralai) iš vyskupo Woldemaro Karlo Theodoro Hoffheinzo sudaryto giesmyno „Giesmių balsai“, 1894 m. išleisto Heidelberge. 115 harmonizuotų giesmių melodijų užrašytos Hoffheinzo, mokytojų Adomo Einaro ir Mikelio Genio įvairiose Mažosios Lietuvos apylinkėse. Jas keturiems balsams harmonizavo Tilžės vokiečių bažnyčios vargonininkas, choro vadovas Peteris Wilhelmas Wolffas (1853–1918) ir Tilžės lietuvių bažnyčios vargonininkas Mikelis Genys. Rinkinio giesmės harmonizuotos pasitelkiant klasikinę chorinę faktūrą (ibid.: 68–72). Iki minėto giesmyno išleidimo Mažosios Lietuvos choralai daugiausia buvo spausdinami ir giedami vienu balsu. Dabarties chorams atsiveria dar didesnės galimybės interpretuojant Mažosios Lietuvos choralą, ką rodo Lietuvos folkloro teatre pastatyti spektakliai apie Mažvydą ir lietuvininkus (Apanavičienė 2009: 36).

Didžiojoje Lietuvoje buvo labai populiarūs katalikų liturginė giesmė „Dievo Motina Mergelė“ („Bogurodzica“), dar vadinama Šv. Vaitiekiaus giesme. Ji 1613 m. išspausdinta Vilniuje, pirmajame Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės katalikų giesmyne lenkų ir lotynų kalba – Waleuto Bartoszewskio (apie 1574–1645) „Parthe-

¹ 1995 m. kompozitorius Vytautas Juozapaitis pagal Mažvydo giesmes sukūrė stambios formos kūrinių solistams, chorui, vargonams ir instrumentiniam ansambliui „Martyno Mažvydo Katekizmo Pradestyse giesmės šventos“.

nomelica“ (Parthenomelica 1613). Giesmės vertimas į lietuvių kalbą išspausdintas 1861 m. Mikalojaus Akelaičio (1829–1887) knygelėje „Giesmės nabožnos“. XIX a. viduryje, krašte paskelbus karo padėtį (po 1861 m. rugpjūčio 22 d. (rugsėjo 3 d.), ji buvo giedama vietoje patriotinio himno (Šenavičienė 2006: 17–18). Dabartinėmis sąlygomis šios giesmės sutrumpintas variantas gali būti atliekamas lietuvių kalba (Aidukas 2012: 73).

Tame pačiame leidinyje spausdinama nežinomo autoriaus vienbalsė giesmė lotynų kalba „Ave, o Maria“ (Parthenomelica 1613; Aidukas 2012: 112). Švč. Mergelei Marijai skirtų giesmių Didžiojoje Lietuvoje netrūko, jos kultas visuomenėje buvo išplitęs².

Lietuvos bernardinų vienuoliai mėgo rengti liturginių švenčių procesijas Vilniaus gatvėse, kurių metu buvo giedamos giesmės, prašoma Dievo apsaugoti nuo maro ir bado (Gaidžiūnas 1982). Lietuvoje paplito bernardino palaimintojo Władysława iš Gelniuvo sukurtos giesmės. Lenkijos ir Lietuvos bernardinai ypatingą dėmesį skyrė Kristaus ir jo vardo šlovinimo tradicijai. Władysława giesmė „Jėzų Judas pardavė“ Lietuvoje buvo giedama lietuviškai, nes lietuviški tekstai buvo išspausdinti Lozorius Zengštoko (1612), Pranciškaus Šrubauskio (1679) ir kituose giesmynuose. Pateiktas teksto variantas paimtas iš 1677 m. Vilniuje išleisto italų teologo Roberto Bellarmino katekizmo „Trumpas mokslo krikščioniško surinkimas“, kurio vertėjas nežinomas. Dabartinėmis sąlygomis patartina atlikti Antologijoje pateiktą daugiabalsį pavyzdį, kur melodija skirta tenoro partijai (Aidukas 2012: 74).

XVI a. Didžiojoje Lietuvoje plito Renesanso kultūra. Greta bažnytinės katalikų ir protestantų kalvinų muzikos deramą vietą užėmė ir pasaulietinė choro muzika. Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir didikų rūmuose skambėjo užsienio bei vietinių kompozitorių kuriama įvairioms svarbioms progoms skirta muzika. Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas Augustas buvo dosnus meno mecenatas. Į rūmų kapelą buvo priimama daug instrumentalistų, dainininkų. Čia susibūrė geriausi muzikai, žymiausi kompozitoriai. Žygimanto Augusto dvare Vilniuje dirbo Ciprijonas Bazilikas (apie 1535–1600?), Vaclovas Šamotulietis (apie 1524–1560) ir kiti.

Į XVI a. viduryje Vilniaus katedroje giedojusio Jono Vižbovskio vadovaujamo choro sudėtingą repertuarą buvo įtraukti ir Šamotuliečio daugiabalsiai liturginiai choriniai kūriniai – mišios, motetai. Šie kūriniai, redagavus jų metroritminę pusę, jų praktiškai neadaptuojant gali būti atliekami šiuolaikinių chorų (ibid.: 78–93).

Jonas Brantas (1554–1602) buvo vienas iškiliausių kompozitorių tarp jėzuitų ordino narių. Jis mokėsi ir dirbo katalikiškoje Vilniaus akademijoje. Lenkų moklininkas Zygmuntas Szweykowskis, dirbdamas Upsalos universiteto bibliotekoje, atrado Rygos jėzuitų kolegijos vargonų tabulatūrą, sudarytą 1620 m. Šioje tabulatūroje buvo įrašyti ir Branto kūriniai (Trilupaitienė 1995: 135). Tarp kitų kūrinių yra nedidelės apimties „O Jesu mi dulcissime“ (Aidukas 2012: 94). Upsalos universiteto bibliotekoje Szweykowskis rado dar vieną, atskirai įrašytą Branto kūrinį – motetą „Invitorium in festo Nativitatis“ („Christus natus est“). Kūrinys užrašytas ne visas,

2 Pasak Mathiaso Niendorfo, Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje su Marijos kultu įmanoma susieti netgi Lietuvai tokį svarbų Vytauto kultą (Niendorf 2010: 256).

trūksta diskanto partijos, tačiau jis įdomus tuo, kad naudojama *basso continuo* technika (Trilupaitienė 1995: 138–139). Nors ir fragmentiškai išlikusi Branto kūryba liudija didelį šio kompozitoriaus meistriškumą. Dabartinėmis sąlygomis Branto kūriniai atliekami (pvz., choro „Polifonija“) tokiu pavidalu, koku jie mus pasiekė (ne visa partitūra), tačiau atlikimą drąsiai galėtume praturtinti epochai pagrįstu *basso continuo* akompanimentu (Aidukas 2012: 96).

Lietuvoje dirbo italų kilmės kompozitorius Diomedesas Cato (apie 1570–prieš 1615), sukūręs 1604 m. Vilniaus katedroje vykusiai šv. Kazimiero palaikų pagerbimo ceremonijai skirtą giesmių ciklą (ibid.: 99–101)³.

Kristupas Klabonas (apie 1550–1616) buvo trijų didikų – Žygimanto Augusto, Stepono Batoro ir Zigmanto Vazos – muzikas. Jis kūrė epines neliturgines giesmes ir pats jas atlikdavo pritardamas liutnia. Iš liturginių jo kūrinių išsiskiria „Kyrie Paschale“ (ibid.: 102).

Vilniaus akademijos profesorius Žygimantas Liauksminas (apie 1596–1670) yra pirmojo (1667) Lietuvoje išleisto muzikos vadovėlio lotynų kalba „Ars et praxis musica“ („Muzikos mokslas ir praktika“) bei jo priedų „Graduale pro exercitatione studentium“ ir „Antiphonale ad psalmos“ autorius. Minėti Liauksmino giesmių rinkiniai buvo populiarūs, todėl ne kartą leisti pakartotinai. Šiais laikais Liauksmino kūriniai atliekami labai retai (ibid.: 113–116). Daug interpretacijos mįslių dar teks įminti pirmiesiems šio kompozitoriaus mišių fragmentų atlikėjams (ibid.: 115).

Didžiojoje ir Mažojoje Lietuvoje dažnai buvo atliekama Vakarų Europos kompozitorių choro muzika, skambėjusi daugeliu transkripcijų. Ji buvo perrašoma į instrumentines tabulatūras ir atliekama vargonais, liutnia, kitais muzikos instrumentais. Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje saugoma XVII a. pr. Braunsbergo vargonų tabulatūra, kurią sudaro per 300 tuo metu populiarių vokalinių ir instrumentinių kūrinių, tarp kurių Orlando di Lasso (apie 1532–1594) „Magnificat primi toni“, Giovanni Croce's (1557–1609) „Cantate Domino canticum novum“, Gregorio Zucchini (apie 1540–1616) „O Domine Jesu Christe“ ir nežinomo autoriaus „Te Deum laudamus“ chorinės partitūros. Braunsbergo vargonų tabulatūroje įrašytos net aštuonios keturbalsės di Lasso „Magnificat“ kompozicijos ir kiti šio kompozitoriaus kūriniai (iš viso 17) rodo, kad šio Nyderlandų Renesanso polifonisto kūryba Lietuvoje buvo gerai žinoma ir populiari. Kūriniai iš Braunsbergo vargonų tabulatūros, kuriuos iššifravo Darius Stabinskas, pirmą kartą pateikti Antologijoje (ibid.: 117–153).

Vilniaus Žemutinėje pilyje XVII a. pirmoje pusėje, vadovaujant italų dirigentui, kompozitoriui Marco Scacchi (apie 1603–1662), buvo statomos itališkos operos: komedija „Elenos pagrobimas“ (1636 m. rugsėjo 4 d.), „Andromeda“ (1644 m. kovo 6 d.) ir „Apviltoji Kirkė“ (1648 m. balandžio 16 d.). Visų muzikinių dramų libretų autorius – rūmų poetas ir karaliaus sekretorius italas Virgilio Puccitelli, kompozitorius nežinomas, tačiau didelė tikimybė, kad tai buvo karališkosios kapelos vadovas Scacchi, sukūręs madrigalų, mišių, motetų. Baroko muzikos dvasią atspindi jo kūrinys „Laudate, pueri, Dominum“ (ibid.: 154).

3 Du jo kūrinius įrašė kamerinis choras „Aidija“.

Tarp jėzuitų ypač populiarius buvo Martynas Krečmeris (1631–1696). Vilniaus akademijos choras su orkestru atlikdavo 1678 m. sukurtą jo motetą „Sacerdotes Dei, benedicite Dominum“. Tai vienintelis iki mūsų dienų išlikęs kompozitoriaus kūrinys. Kūrinio rankraštį 1977 m. iššifravo muzikologė Ona Kiaušaitė-Juozapaitienė (ibid.: 169). Šį kūrinį yra atlikęs ir padaręs kol kas vienintelį jo įrašą Vilniaus universiteto mišrusis choras (vadovas Povilas Gylys) ir Lietuvos kamerinis orkestras (vadovas Saulius Sondeckis).

XVIII–XIX a. Mažajoje Lietuvoje daugiausiai dėmesio buvo skiriama šlovinaimo pobūdžio muzikai ir poezijos menui. Pagal Liudviko Gedimino Rėzos (1776–1840) eiles kapelmeisteris Wilhelmas Gottliebas Martinas Jensenas (1766–1842) sukūrė „Morgenhymne“ („Ryto himną“), kuris sudaro vidurinę 1817 m. publikuoto trijų dalių ciklo „Choralgesang, Morgenhymne und Serenade nach Texten vaterländischer Dichter in Musik gesetzt“ dalį. Kūrinys atliktas karališkosios nuotakos – Friedricho Wilhelmo III dukters, rusų imperatorienės – tuoktuvių proga (Kiauleikytė 2008: 74–75). „Morgenhymne“ atspindi negausų to meto klasicizmo stiliaus Mažosios Lietuvos choro muzikos repertuarą (Aidukas 2012: 190).

Rėzos ir Pilypo Ruigio (1675–1749) surinktomis lietuvių liaudies dainomis, kurios anuo metu buvo išverstos į vokiečių kalbą, susidomėjo Johannas Wolfgangas Goethe. Dainą „Aš atsisakiau savo močiutei“ jis įtraukė į savo sceninį kūrinį „Žvejo dukra“. Pagal šią vadinamąją miškų ir vandenių dramą („Wald und Wasser Drama“) dainininkė ir kompozitorė Corona Schröter (1751–1802) sukūrė ir 1782 m. išleido zingšpylį „Žvejė“ (ibid.: 223). Šis zingšpylis buvo atliktas Lietuvos operos atlikėjų.

Nuo XVII a. pabaigos Lietuvoje pastebimas meno ir kultūros smukimas. Valstybės dalijimo ir sukilimų padariniai buvo skaudūs: inteligentijos emigracija, tremtys, Vilniaus universiteto, kitų švietimo įstaigų uždarymas, dvarų, bažnyčių, vienuolynų turto konfiskavimas ir naikinimas. Lietuvoje vykdyta nutautinimo politika pristabdė kultūros plėtrą.

XIX a. pirmojoje pusėje kūrusių kompozitorių Florjano Bobrowskio (1779?–1846?), Adalbertuso Dankowskio (apie 1760–po 1800) ir kitų bažnytinės choro muzikos kūriniai dar laukia savo leidėjų ir atlikėjų dėmesio (Budzinauskienė 2013).

Didelį kultūrinį darbą nuveikė 1840–1858 m. Vilniuje gyvenęs kompozitorius Stanisławas Moniuszka (1819–1872), pasireiškęs kaip vargonininkas, pedagogas, kompozitorius ir dirigentas. 1848 m. sausio 1 d. Vilniuje pirmą kartą atlikta jo opera „Halka“, o tų pačių metų gruodžio 18 d. nuskambėjo ir kantata „Milda“.

Vilniaus laikotarpiu buvo sukurti ir žymiausi religiniai Moniuszkos kūriniai. Iškiliausią vietą užima keturios Aušros Vartų litanijos (1843–1855), skirtos iškilmėms ir šventėms Vilniaus Aušros Vartų koplyčioje (Aidukas 2012: 225).

Mitologinę kantatą lietuviška tematika solistams, mišriam chorui ir orkestrui „Milda“ Moniuszka sukūrė 1848 m. Vilniuje. Rašydamas šią kantatą kompozitorius keliavo po Žemaitiją, rinko lietuvių liaudies dainas. Tačiau lietuvių liaudies melodijų citatų čia nerasime – kompozitorius kūrė originalią muziką, stengdamasis perteikti lietuvišką dvasią.

1842 m. Moniuszka parašė muziką Józefo Ignacy Kraszewskio trilogijos „Ana-

fielas“ (Kraszewski 1846) pirmajai knygai „Vitolio rauda“ („Witolorauda: pieśń z podań Litwy“, 1846 m. leidimas), o antraštiniame puslapyje įdėjo lietuvių liaudies dainos „Aš padainuosiu dainų daineles“ posmą. Pirmi penki muzikos numeriai – tai mirusio lietuvių karžygio Ramojaus gedinčių giminių raudos (natose jos vadinamos „laidotuvių giesmėmis“) (Bakutyte 2003: 171). Anafielas – Amžinybės kalnas, į kurį drąsiai žengia herojus. Moniuszkos kūrybos tyrinėtoja muzikologė Vida Bakutyte apie penktąjį chorą (Aidukas 2012: 300) rašo: „Pakilus šio epizodo kovos ir pergalės maršo skambesys, intervalika bei melodinė slinktis liudija, kad S. Moniuszkos kūryba turėjo įtakos XIX a. pabaigos – XX a. pradžios lietuvių kompozitorių kūrybai. Pakanka prisiminti Juozo Naujalis „Jaunimo giesmę““ (Bakutyte 2003: 172).

Dabartinėmis sąlygomis Lietuvos chorai dažniausiai atlieka Moniuszkos Aušros Vartų litanijas, kiti kūriniai dar laukia savo atlikėjų. Lietuvos archyvuose nepavyko atrasti Česlovo Sasnausko chorui aranžuotos Moniuszkos „Lietuvių žygio dainos“ (Władysława Syrokomles žodžiai, Motiejaus Gustaičio vertimas), kurią XX a. pr. ir tarpukariu mėgo dainuoti lietuvių chorai (Bakutyte 2011: 207–208). Tačiau netikėtai atrasta viena nepublikuota Moniuszkos „Vakaro dainos“ (Syrokomles žodžiai, vertėjas nežinomas) aranžuotė vyrų chorui *a cappella*. Muzikologas, tekstologas Darius Kučinskas atkūrė šios dainos partitūrą pagal Mikalojaus Konstantino Čiurlionio išrašytas choro partijas (Aidukas 2012: 304). Natų originalas saugomas Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje. „Vakaro dainą“ Čiurlionis aranžavo 1908 m. Vilniuje (Čiurlionio kūrinių indeksas DK 269). Apie Moniuszkos kūrinių populiarumą tarp to meto lietuvių chorų Čiurlionis yra rašęs straipsnyje „Apie muziką“. Tos „Moniuszkos dainelės, išverstos į mūsų kalbą“ (Čiurlionis 1960) tapo rimtu stimulu pačiam Čiurlioniui pasukti unikaliu lietuvių nacionalinės muzikos kūrimo keliu.

XIX a. pabaigos bažnytinių chorų repertuare vyravo įvairių žanrų ir stilių kūriniai – nuo grigališkojo choralo iki keturbalsių chorinės faktūros kūrinių. Atrasta nežinomo autoriaus giesmė apie Žemaičių Kalvarijos Švč. Mergelę Mariją „Karaliene maloninga“ (Aidukas 2012: 305). Manoma, jog Žemaičių Kalvarijos Kančios kelyje giedamas giesmes bei maldas, vadinamuosius Žemaičių Kalvarijos kalnus, vyskupo Jurgio Tiškevičiaus paliepimu išvertė ir užrašė Žemaitijos dvasininkai. Giesmės „Karaliene maloninga“ tekstas 43 kartus spausdintas domininkono Jurgio Kasakauskio (apie 1650–po 1722) „Rožančiuje“. Pirmą kartą „Rožančius“ išleistas 1681 m. Vėliau giesmės tekstas kartotas lietuviškame maldyne „Altorius duchaunas“ (1732 m., rengėjas nežinomas) ir kituose leidiniuose.

1886 m. Tilžėje išleistos pirmosios lietuviškos keturbalsės mišios „Prieš sostą Tavo“ mišriam chorui ir vargonams, priskiriamos Juozui Kalvaičiui (1842–1900). Manoma, kad jis harmonizavo tuo metu populiarias mišių melodijas, pritaikė Adomo Jakšto-Dambrausko lietuvišką tekstą ir pateikė partitūrą keturių balsų mišriam chorui su vargonais (Aidukas 2012: 306). Tai buvo pirmasis vykęs bandymas publikuoti mišių ciklą mišriam chorui lietuvių kalba.

Minėtini ir kiti kompozitoriai, kūrę choro muziką, kaip antai Mykolas Racevičius-Račas, Juozas Dryja-Visockis, tačiau daugelis jų kūrinių neišliko.

Lietuvių tautinis sąjūdis XIX a. buvo susijęs su kultūriniu atgimimu. Dešimtmetis po „Aušros“ pasirodymo (1883–1893) vadinamas „Aušros“ ir „Varpo“ gadyne. Nuo „Aušros“ leidimo pradžios svarbiu laikytinas tautinio sąmonėjimo procesas. 1883 m. „Aušroje“ išspausdinta dvibalsė lietuvių liaudies daina „Oi tu strazde, strazdeli“ skatino šį procesą.

1895–1899 m. Vincas Kudirka (1858–1899) išleido dviejų sąsiuvinių rinkinį „Kanklės“, kurį sudarė chorams pritaikytos liaudies dainos. Didelė šio rinkinio dainų dalis 1892–1899 m. jau buvo periodiškai spausdinama Kudirkos leidžiamame „Varpo“ laikraštyje. Abejuose sąsiuvinuose išspausdinta 41 posminė lietuvių liaudies daina keturbalsiam vyrų chorui. Viena jų pritaikyta solistui su fortepijonu, kita skirta chorui su solistu. Didesnę dainų dalį harmonizavo M. Bernackis, P. Mašynskis, A. Polinskis, S. Nedzielskis, V. Žepka, S. Lapinskas ir pats Kudirka (ibid.: 308–309).

Muzikos mėgėjas kunigas Juozapas Ambraziejus (1855–1915) rūpinosi, kad Vilniaus bažnyčiose nebūtų draudžiamos lietuviškos pamaldos ir būtų giedamos lietuviškos giesmės. 1897 m. prie Vilniaus Šv. Arkangelo Rapolo bažnyčios jis subūrė lietuvišką pasaulietinį chorą ir sukūrė jam dainų, paties pasigamintu smuiku mokė choristus ir rengė koncertus. Slėpdamasis nuo žandarų, choras pradžioje dainavo slapta, butuose – juose rengdavo lietuviškus vakarus. Ambraziejus dirbo Visų šventųjų, Šv. Rapolo ir Šv. Jonų bažnyčiose, kūrė ir dainų žodžius, ir muziką: „Dieve, kaip ilgai Lietuva varguose“, „Ant Dauguvos skardų“, „Vai kur eisit, kur keliausit“ ir kt.

Ambraziejus Strūnaičyje 1894 m. rugpjūčio 15 d. sukūrė „Vakarinę giesmę“, kurios rankraštis saugomas Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje (ibid.: 310). Strūnaičio Šv. apaštalo Petro ir Povilo bažnyčioje Ambraziejus kunigavo 1893–1895 m. ir per pamaldas kalbėjo lietuviškai.

XX a. pradžios bažnytinių chorų repertuarą iš esmės reformavo Juozas Naujalis, rengęs ir 1906 m. išleidęs „Lietuvišką bažnytinį giesmyną“. Kai kurios šiame leidinyje spausdintos Naujaliaus harmonizuotos giesmės susijusios su iškiliais lietuviškos kultūros puoselėtojais Antanu Strazdu (1760–1833) ir Antanu Baranausku (1835–1902). Strazdas buvo didelis kovotojas dėl lietuviybės. Jo giesmė „Pulkim ant kelių“ išspausdinta 1814 m. rinkinyje „Giesmės svietiškos ir šventos“. Minėta giesmė labai paplito ir tapo pagrindine katalikų liturgine giesme, giedama prieš sekmadienio Šv. Mišias (ibid.: 312).

Baranauskas parašė apie 30 lietuviškų giesmių (Mikšytė 1993: 282–283). Kai kurias harmonizavo pats, kitas duodavo harmonizuoti Kalvaičiui. Baranauskui priskiriamas tradicinės šv. Kalėdų giesmės „Sveikas, Jėzau gimusis“ („Sveikas gimęs, Viešpatie“) 1898 m. gruodžio 24 d. vertimo variantas. Pirminis šios giesmės lietuviškas tekstas, verstas iš lotyniško „Salve Jesu, parvule“, publikuotas Saliamono Mozzerkos Slavočinskio giesmyne dar 1646 m.

„Graudūs verkšmai“ – dešimties giesmių ciklas, nupasakojantis Šventojo Rašto įvykius, susijusius su Kristaus kančios istorija (atliekamas gavėnios metu). Prie tekstų XIX a. pabaigoje darbavosi Baranauskas, giesmes harmonizavo Juozas Naujalis (1869–1934). Ciklo tekstai buvo spausdinami atskirais leidiniais. Dabar chorai, giedodami katalikų giesmes, naudoja aprobuotus liturginius tekstus (ibid.: 313–

314)⁴.

XIX a. antroje pusėje greta giesmių kūrėjų atsirado ir daugiau lietuviškos pasaulietinės patriotinės choro muzikos kūrėjų. Be Kudirkos, patriotines dainas kūrė Vincas Nacevičius (1875–1943), Leonas Ereminas (1863–1927) ir kiti. Antano Vienažindžio (1841–1892) poezija tapo liaudies dainomis ir buvo atliekama chorų. Nacevičius buvo aktyvus lietuvių tautinio sąjūdžio dalyvis, slapta gabeno draudžiamą lietuvišką spaudą. 1892 m. Jurbarke subūrė mišrų chorą, o po metų su juo dalyvavo „Birutės“ draugijos šventėje Tilžeje. 1895 m. laikraštyje „Žemaičių ir Lietuvos apžvalga“ išspausdinta jo harmonizuota daina „Lietuvninkai mes esam gimę“ pagal Jurgio Zauerveino eiles tribalsiam mišriam chorui ir fortepijonui (ibid.: 315).

Ereminas lietuvių muzikinei kultūrai labiausiai nusipelnė, išleisdamas lietuvišką rinkinį mišriam ir vyrų chorui „Dainos sutaisytos ant keturių balsų“, kuriame pateikiamos 67 dainos *a cappella*. Ereminas šį rinkinį sudarė gyvendamas JAV, todėl, kaip rašoma leidinio prakalboje, jam stigę lietuviškų melodijų ir žodžių. Šiame rinkinyje talpinamas Vilniaus universiteto absolvento Silvestro Valiūno (1789–1831) tekstu „Birutė“ Eremino harmonizuota daina (ibid.: 318).

Lietuvišką patriotinę choro muziką kūrė poetas kunigas Silvestras Gimžauskas (1844–1897). Viena žymiausių jo dainų – „Ak, mylimiausia, tu mano Lietuva“. 1890 m. jis parengė pirmą patriotinį lietuvišką atsišaukimą, išspausdintą JAV, kuriame ragino brolius lietuvininkus neleisti vaikų į nelietuviškas mokyklas, mylėti ir ginti lietuvių kalbą. Visas savo pajamas Gimžauskas aukodavo lietuviškoms knygoms leisti, platino draudžiamą lietuvišką spaudą. Vyskupo Motiejaus Valančiaus (1801–1875) mirties metinėms paminėti Gimžauskas 1879 m. Leipcige išleido knygelę „Ant Naujų metų Lietuvai dovanėlė“, kuriame išspausdinta „Rauda apie Motiejų, Žemaičių vyskupą, 1874 m. mirusį“. Rauda pateikiama dviem variantais – balsui ir fortepijonui bei lygių balsų chorui *a cappella*. Abu variantai pateikiami skirtingomis tonacijomis ir kol kas neatlikti (ibid.: 319–321).

XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Mažosios Lietuvos kompozitoriaus Karlo Janzo giesmė „Senovės atsiminimas“, pasitelkdama Vydūno eiles, priverčia mus galvoti ir apie garbingą praeitį, ir apie mūsų ateitį (ibid.: 322).

Išvados

Išskiriami šie choro muzikos, sukurtos Lietuvoje iki XX a. pradžios, istorinės ir kultūrinės raidos bruožai:

1. Lietuvių choro muzika, nerašytine tradicija (sutartinės) pradėjusi formotis ikikrikščioniškais laikais, vėliau plėtojosi, veikiama profesionalios Europos muzikinės kultūros tradicijos.

2. Lietuvių choro muzikoje atsispindi krikščioniškosios Europos kultūros vertybės, todėl ji yra neatsiejama Europos kultūros paveldo dalis.

⁴ Juozapaitis chorui harmonizavo ciklą „Artojų giesmės šventos“ (Baranauskas 1995).

3. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės choro muziką kūrė įvairių tautų atstovai, kurie čia skleidė įvairių Europos kraštų muzikos naujoves; dėl to galima diskutuoti apie „transnacionalinę muzikos istoriją“.

4. Daugelio XIV–XVII a. choro muzikos natos ir tekstai yra spausdinti skirtinguose leidiniuose, dėl to yra aktualu sujungti kūrinius į visumą. Kai kurių kūrinių tekstai reikalauja naujų vertimų į lietuvių kalbą ir pritaikymo šiuolaikinių chorų atlikimui.

5. Europos kompozitoriai yra sukūrę lietuviškos tematikos (lietuvių liaudies dainų, mitologijos, istorijos pagrindu) originalių kūrinių, kurie darė įtaką tolesniam lietuvių choro muzikos formavimuisi (Čiurlioniui ir kt.), tapo stimulu unikaliai lietuvių nacionalinio muzikos stiliui atsirasti.

6. Lietuvių choro muzika, sukurta iki XX a. pradžios, dar laukia išsamaus tyrinėjimo ir lyginamųjų studijų su panašių Europos šalių muzika.

Iteikta 2014 09 04

Literatūra

Aidukas, Rolandas, sud. (2012). *Lietuvių choro muzikos antologija*, I tomas. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras.

Apanavičienė, Virginija (2009). Lietuvių folkloro teatras – tautinio atgimimo šauklys. *Gimtasai kraštas 2*: 28–38.

Baranauskas, Antanas (1995). *Artojų giesmės šventos*. Punkskas: Aušros leidykla.

Bakutytė, Vida (2003). Lietuviškoji Stanisława Moniuszkos gaida. *Kultūrologija 10*: 153–187.

---- (2011). *Vilniaus miesto teatras: egzistencinių pokyčių keliu 1785–1915*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.

Budzinauskienė, Laima (2013). Bažnytinės vokalinės-instrumentinės muzikos kūrėjai XIX a. pirmosios pusės Lietuvoje: Florjanas Bobrowskis, Adalbertas Dankowskis ir kiti. *Ars et Praxis 1*: 20–30.

Čiurlionis, Mikalojus Konstantinas (1960). Apie muziką [II]. In: Vytautas Landsbergis (sud.), *Mikalojus Konstantinas Čiurlionis: Straipsniai*. 63. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

Kiauleikytė, Laima (2008). *XVIII a. II pusė – XIX a. muzikinė Lietuvos dvarų kultūra: stiliaus epochų sankirtose*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.

Kraszewski, Józef Ignacy (1846). *Anafielas*. Vilnius: A. Zavadskio leidykla.

Landsbergis, Vytautas (1993). Apie baltų ir ikirikriščioniškosios Lietuvos muziką.

Naujasis židinys 10: 36–42.

Mažvydas, Martynas (1922). *Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metų*. Kaunas.

Mikšytė, Regina (1993). *Antanas Baranauskas*, Vilnius: Vaga.

Niendorf, Mathias (2010). *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: Studija apie nacijos formavimąsi ankstyvaisiais naujaisiais amžiais (1569–1795)*. Vilnius: Mintis.

Opera Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmuose (2010). Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai.

Parthenomelica albo pienia nabożne o Pannie Naświętszej (1613). Wilno.

Šenavičienė, Ieva (2006). Lietuvių kalba 1863 m. sukilimo agitacijoje. *Lituanistika* 67(3): 13–23.

Trilupaitienė, Jūratė (1995). *Jėzuitų muzikinė veikla Lietuvoje*. Vilnius: Muzika.